

III. LETNIK — 4. ŠTEVILKA
JUNIJ 1978

Maša SKUPNOST

glasilo szdl ljubljana moste-polje

25. Maj

UMETNIŠKA PRILOGA

*Udeležencem narodno-
osvobodilne vojne
iskrene čestitke
za DAN BORCA*

Družbenopolitične
organizacije občine
Ljubljana Moste-Polje

● OB 4. JULIJU

STREL V NASILJE

Pozno popoldne 16. julija 1941. Sonce se je globoko nagnilo tja proti Ljubljani. Po strmeh, zasenčenem vzhodnem pobočju Debnega vrha se je previdno spuščala skupina mladih, oboroženih, polvojaško oblečenih mož. Sedemnajst pripadnikov Zaloške partizanske skupine se je umikalo pred napovedano italijansko hajko na ozemlje, ki so ga zasedli Nemci.

Prvi je že prispel v dolino, prekoračil zaradi poletne suše plitvo strugo Besnice in se povzpel na stezo, ki se je vila ob potoku. Previdno se je ozrl naokrog. Nikjer nič sumljivega. Niti proti vasi Besnici niti proti Podgradu. Zamahnil je z roko in se pognal v nasprotni, v najnarski breg. Za njim se je spustil drugi, tretji...

Nenadoma oster, gospodovalen klic: »Halt! Halt!« Na stezi, ki je peljala iz Podgrada, se je nenadoma pojavil nemški obmejni policist. Ohol, samozavesten, kot bi bil v njem utelešen ves vsemo-gočni rajh. Stekel je po stezi proti brvi, ki prečka strugo.

Vse je za hip onemelo, vsi so za hip obstali. Kaj sedaj? Naprej? Nazaj?

Trenutek odločitve. Vsem je bilo vse jasno, vedeli so, za kaj imajo puške, toda nihče ni pričakoval, da bo tako nenadoma prišel trenutek akcije.

A za pogovor ni bilo več časa, časa ni bilo niti za premišljanje. Odločiti se je bilo treba takoj.

Z ramen so šinile puške. Prva, druga... Zaropotal je prvi zapirac, tišino ozke doline je presekala ostru zvok strela.

Nemec, utelešenje nasilja, je zakričal, se zamajal in se zrušil na stezo.

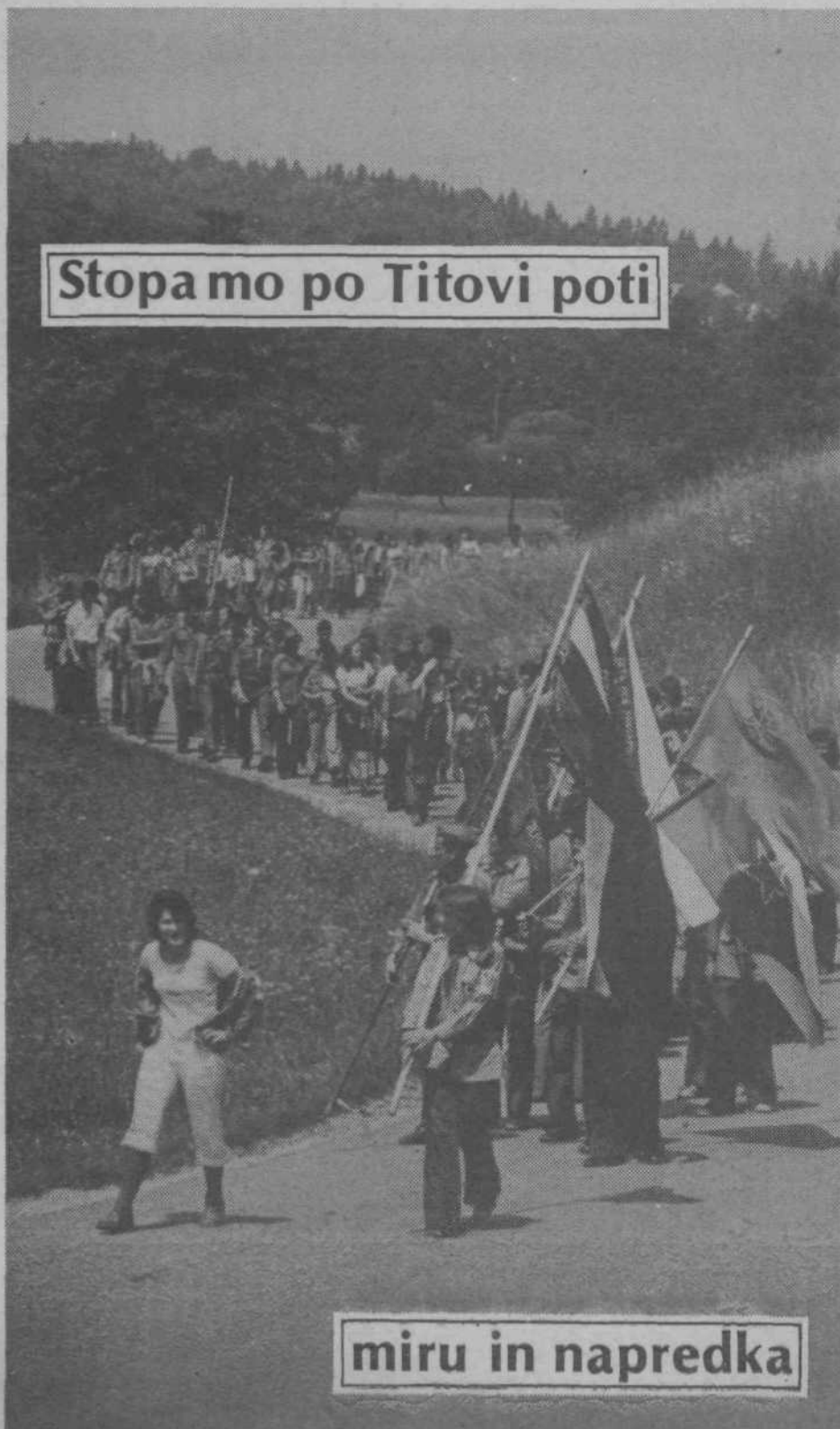
Odločitev je bila jasna in odločna, tesnoba, ki je stiskala srca, je izginila. V minuti, dveh je bilo vse rešeno, vse tisto, kar so prej premlevali ure in ure.

Tako je treba! Nasilju se lahko upremo samo z nasiljem. Zato je ta, zato bo vsak bodoči strel — strel v nasilje, v vamp nasilja.

Hitro naprej!

V teku so pravkar rojeni bojevniki prekoračili dolino in se začeli vzpenjati v strmi breg, katerega vrhovi so bili še ob-
sijani s poznim popoldanskim soncem 16. julija leta 1941.

MARJAN MOŠKRIČ

Stopa mo po Titovi poti

miru in napredka

Foto: GARBAJS

TISK V NAŠI OBČINI

med revolucijo in narodnoosvobodilnim bojem 1941 — 1945

Konec prejšnjega našega zapisa o periodičnem tisku v naši občini smo ugotovili, da z zgodovinskim letom 1947 napredni, revolucionarni tisk ni bil več zatrt. Res je prešel v ilegalno, a iz nje se je vedno bolj širil med množice ter poglaval korenine široko razvejanemu tisku že med revolucijo in narodnoosvobodilnim bojem, še zlasti pa po osvoboditvi.

Revolucionarnemu, narodnoosvobodilnemu in protifašističnemu tisku v letih 1941—1945 naj to pot velja naša pozornost. Seveda ni moč predstaviti vsega, niti ni to naš namen, a skušali se bomo približati vsaj najpomembnejšemu.

Na trdnih predvojnih temeljih iz leta 1937 je proletarski tisk pripravljen pričakal leto 1941. Nikakršen slučaj torej ni bil, da je na ozemlju današnje naše občine v letih boja in revolucije izšlo več številok vseh treh najvažnejših partijskih glasil: DELA, LJUDSKE PRAVICE in SLOVENSKEGA POROČEVALCA.

Leta 1941, še pred fašističnim napadom na Jugoslavijo, so v Sadinji vasi pri Podlipoglavu natisnili 3. številko tedanjega letnika DELA, potem ko je konec leta 1940 prenehala delovati ilegalna partijska tiskarna v Tacnu pod Šmarno goro. Časopis je do tedaj napravil že dolgo ilegalno pot od Trsta, kjer je začel izhajati takoj po koncu 1. svetovne vojne, pa Ljubljane, prek Pariza do Tacna.

»Neke noči novembra 1940 je Mačkov oče iz Zadobrove (Franc Maček — Matjačev oče, op. ur.) pripeljal k meni tiskarno. Namestili smo jo v podstrešni sobi. Da bi ostala čimbolj skrita, ni razen ljudi, ki so delali v njej, in Leva Kovačiča, ki je vzdrževal zvezo navzven, nihče prestopil njene praga. Niti moja žena, ki jim je kuhala, ni bila izjema. Hrano jim je dajala skozi lino, ki so jo izrezali v lesene stopnice.

V tiskarni so izmenoma delali Mira Ružič, Dušan Kraigher, Ivan Plaskar, tri tedne pa tudi nek Črnogorec. Zelo pogosto je prihajal v tiskarno Tone Tomšič, prihajali pa so tudi drugi člani CK Franc Leskošek, Edvard Kardelj, Boris Kidrič in Aleš Bebler, predvsem pa Boris Kraigher.

ostalo smo skrili pod streho. Dušan Kraigher in Mica Šlander sta pozneje večkrat prihajali v bunker pod streho. Ko smo kmalu zatem zaradi nekih dogodkov slutili izdajo, smo stroj potopili v vodnjak blizu hiše.

O nabavi tega stroja pa je pripovedoval Milan Apih:

»Verjetno konec leta 1939 je prišel Kardelj k meni v Celje in naročil tiskarski stroj. Po njegovi zamisli sem naredil načrt. To ni bil nikak »tigel«, ampak neke vrste miza, na kateri je bil v okviru na vozičku stavek za tisk. Na to si položil papir in šel prek njega z valjem iz gume, ki smo ga dali vlti v Kranju. Zato so bili izdelki bolj podobni krtačnim odtisom z osnovno ploskvijo 60 x 80 cm kot na tisku. Format je bil preračunan tako, da bi lahko na njem naredili obenem štiri strani brošure. Stroj sta delala Franc Skvarča-Modras in njegov sodelavec Serajkič, pa tudi jaz sem včasih pomagal. Franc Leskošek je večkrat prišel gledat, kako delo napreduje, in tudi sam je pomagal. Ko je bil stroček narejen, ga je Boršič naložil na kamion in ga peljal na Ježico pri Ljubljani, kjer ga je izročil Borisu in Dušanu Kraigherju in neki neznani tovarišici.

Z Ježice je prišel stroj šele po ovinkih v Sadinjo vas. Mačkov oče, ki ga je vozil, je l. 1959 pripovedoval:

»Dvakrat sem peljal, preden sem prepeljal vso tiskarno v Sadinjo vas, čeprav vsega skupaj ni bilo za pol voza. Najprej sem peljal skupaj z Dušanom Kraigherjem črke in druge stvari iz Tacna. Potem sem šel po stroj v Ljubljano. Natanko se ne spominjam več kraja, kjer sem ga dobil, verjetno pa je bil to Železničarski dom.

V ilegalno delo v Ljubljani so se med prvimi vključili tudi mladi grafični delavci tiskarne bratov Tuma v Zeleni jami, Pod ježami št. 10. Ostoj Tuma je l. 1959 in 1970 pripovedoval o delu v njihovi tiskarni:

»Tako po napadu je prišel nekega dne k nam Dušan Kraigher in nas vprašal, ali bi lahko tiskali kaj ilegalnega. Prvo, kar je prinesel v delo, so bile matrice za legitimacije za trboveljske delavce — mislim, da je bil to nekak delavski izraz za trboveljske rudarje. Matrica je bila ploska, očitno jo je imel že marsikdo v rokah, tako da je bilo zelo težko delati na njej. Kmalu potem smo spoznali, da bo stvar tekla organizirano, saj smo dobivali vedno nove naloge. Že takoj v začetku smo delali obrazce za dokumente in ti so ostali vsa leta naše glavno delo za Centralno tehniko.

Dela nismo imeli vedno enako. Mnogo smo delali takoj v začetku, potem nekaj časa manj, verjetno dokler je delala Podmornica (ilegalna tiskarna v hiši ob Cesti na Brdo št. 95), zatem nekaj časa mnogo. Ko je delala tiskarna Toneta Tomšiča (ilegalna tiskarna v dvoriščni zgradbi ob Šubičevi ul. št. 3) spet manj, potem pa do konca vojne zelo veliko.

Februarja leta 1942 je bila v tej tiskarni natisnjena tudi 1. številka DELA.

Proletarci vseh dežel, združite se!

Cena 3 din

Organ Centr. Odbora
Komunistične Stranke
Slovenije

Januar 1941.

Štev. 3.

V. KONFERENCA Komunistične Partije Jugoslavije

Nedavno se je vršila V. KONFERENCA KOMUNISTIČNE PARTIJE JUGOSLAVIJE, ki iz več razlogov predstavlja enega najvažnejših datimov v zgodovini revolucionarne proletarske avantgarde v deželah Jugoslavije. Mi se bomo na tem mestu omejili na par ugotovitev, ki sam: po sebi dovolj jasno govorijo o našem napredku, ki ga je napravila naša partija, zlasti v zadnjih letih.

1. Na konferenci je prisostvoval 101 delegat, pri čemer so bili delavci v večini, a poleg njih je bil dober procent kmetov. V. konferenca je bila torej številčno najmočnejša konferenca, odkar se naša partija nahaja v ilegalnosti. Dejstvo, da se je pod težkimi pogoji našli člani Cvetković-Maček-Korošec moglo zbrati na enem mestu preko naših najboljših aktivistov naše partije in da je konferenca mogla natančno dal neovirano in intenzivno delati, to dejstvo je jasen dokaz hitre porasta moči naše partije, kakor tudi njene notranje zgradbe in čvrstosti.

2. Vsi prisotni delegati so bili izbrani na predhodnih nacionalnih in pokrajinskih konferencah. Pred temi pa so se izvršile rajonske, krajevne in okrajne konference po vseh deželah Jugoslavije. Skozi

DELO, januar 1.
1941, 3. št. tisk
Sadinja vas
(arhiv IZDG)

V Sadinji vasi je bila ilegalna tiskarna nameščena v hiši št. 27 pri Antonu Dežmanu, sicer delavcu v tovarni kleja v Mostah. Anton Dežman je l. 1959 takole pripovedoval o tiskarni in o delu v njej:

Vsi so pomagali pri delu. Na zrak so odhajali le ponoči, in to za kakšno urico.

Dobrih štirinajst dni pred okupacijo se je nadzorstvo okrog hiše tako zaostriло, da smo prenehali z delom. Stroj, črke in vse

DELO

ORGAN CENTRALNEGA ODBORA KOMUNISTIČNE PARTIJE SLOVENIJE

FEBRUAR 1942.

ŠTEV. 1.

Slovenski narod in delovno ljudstvo — na branik svoje bodočnosti!

Zlom jugoslavije in doba fašistične okupacije neizpodbitno potrjuje, kar smo komunisti vselej poudarjali: demazi iskoristevale delovnega ljudstva so gnale pete kolone, gnale izdajstva nad slovenskim narodom.

Ko so nemški, italijanski in madžarski fašisti poželi, kar je naša domača reakcija dvajset let sejala, so se »voditelji« prokletega spomina bodisi prodali okupatorjem (Nalčačen, Pucelj, Šorvet) bodisi jo pohvalili v inozemstvo in pričeli premisljati, kako bi po odhodu tujih nasilnikov znova vzpostavili svojo oblast narodne neenakopravnosti, socialnega izkoriščanja, imazane korupcije, terorja nad ljudskimi množicami in petokolonskih zvez z inozemstvom (Krek, Kuhar, Gabrovšek, Šniti). Aprila meseca 1941 se se »priznani voditelji« »veljavi« podrepanim nasledjem vrde do kraja razpili kot narodni izdajalci brez časti in čestne, kot pete kolone brez primere.

Slovenski narod, izročen na milost in nemilost najhujšim zatiralcem, prevaran in izdan, razkolan in zasuljen, pa se je pričel — boriti. Boriti se je lahko pričel, ker je spregledal izdajalske »voditelje«, jih z gnusom in besom prešel ter se oklenil novega, pravega, slovenskega in borbenege vodstva — ljudskega vodstva. Za stoosmdeset stopinj so se preokrenile razmere v slovenski politiki. Če so slovensko politično nebo dvajset let — vse dolge, dokler niso privedli slovenskega naroda v krenile pobesnelih okupatorjev — vedrili in oblačili upravnih svetil bank in delniških družb, uživali cerkvenih in svetnih veleposentev, veletrgovci, spekulant, bogati advokati in »priznani voditelji« — tedaj se vodstvo slovenske politike nahaja danes v revolucionarnih ljudskih rokah.

Komunistična Partija Slovenije je namreč bila tista sila, ki je dala pobudo za osvobo-

ditno fronto slovenskega naroda ter prevzela na svoja pleča levi delec žrtve, krvi in teško polne osvobodilne borbe. Komunistična Partija Slovenije — avantgarda slovenskega delovnega ljudstva — je skupno s poštenimi, borbenimi in poštenimi rodoljubi iz obeh tradicionalnih slovenskih nazorskih taborov organizirala slovenski narod v OF ter ga povela v boj proti sužnosti za svobodo. Tovarno in vas sta vzpostavili slovenski narod in preprečili okupatorjem, da ga s pomočjo »priznanih voditeljev« do kraja uničijo. S tovarno in vasjo je danes združena delovna slovenska inteligencija, na tovarno in vas se te naslonila slovenska kultura. Slavne zmage Rdeče delavsko-kmetijske armade, ki na vzhodu nezdružno uničuje nemške fašistične sile, in borba slovenskega delovnega ljudstva uresničujejo Cankarjev izrek: »Na tvojih plečih, na plečih delavca-proletarca sloni bodočnost slovenskega naroda, naroda-proletarca.«

Prav te spremembe v vodstvu slovenske politike silijo slovensko reakcijo, da pripravila nova izdajstva in kuje nove zarote proti slovenskemu narodu, njegovi enotnosti in njegovi osvobodilni fronti. Zavedajoč se, da je nemški in italijanski fašizem sprčo odošlih sovjetskih zmag ne moreta več rešiti, se oklepa slovenska reakcija v svoji propagandi danes predvsem londonske jugoslovanske vlade, čeprav vzdržuje istočasno vezi z Italijani in Nemci.

Kdo in kaj pa je ta »slavna« londonska jugoslovanska vlada, resna bilka za onemoglo slovensko reakcijo?

Oglejmo si njenega »vojnege ministra«, izdajalca, bratomonice in Nedelčevega sodelavca Dražo Mihajloviča, oglejmo si Kreka, Kuharja, Šniti in Gabrovška, oglejmo si predstavljiva veletržske beograjske čaršije Jovanoviča, o-

DELO, februar 1.
1942, 1. št., ti-
skarna bratov
Tuma, Zelena
jama. (arhiv
IZDG)

Vsaj za 3. številko DELA I. 1942 nastali klišeji v ilegalni cinkografiji in tiskarni na Kodeljevem. O tem pripoveduje Zlatko Močnik-Dukat.

»Ilegalna cinkografija s tiskarno je delovala v kletnih prostorih hiše v Adamič-Lundrovi ulici št. 34 (sedaj Ulica Goce Delčeva št. 31), in sicer od sredine avgusta 1942 do začetka aprila 1943. Do januarja 1943 sem v njej delal sam, tedaj pa

sta se mi pridružila Stane Cimperman kot tiskar in njegova žena Karla, ki je pomagala obema.

V skoraj tridesetletnem delovanju sem najprej sam izdeloval klišeje za razne dokumente, za naše publikacije — časopise, brošure; da, tudi za 3. št. Dela I. 1942, za katero je ovitek napravil arhitekt Vlasto Kopač; pa za štampiljke, krušne karte in denarne bone. Kmalu po odkritju Truge pa

je prispel v cinkografijo manjši zaklopni stroj (tigel) iz opuščene tiskarne Tunel in prve dni januarja 1943 sta se mi pridružila Cimpermanova.

Tedaj smo začeli tudi tiskati. Delali smo razne okupatorjeve obrazce in predvsem živilske nakaznice — teh smo mesečno natisnili 1800. Konec marca smo pripravili še vse potrebno za tisk 100-lirskih bankovcev, a prve dni aprila smo bili odkriti in Italijani so vse gradivo zaplenili.

Kje je bila cinkografija in kasneje tiskarna? Ko so naši ljudje začeli graditi bunker, hiša se ni bila dograjena in so ponoči nosili izkopano zemljo v vednih daleč proč. Prostor je bil ok. 4 m dolg, ok. 2,5 m širok in ok. 2,20 m visok. Do nje ga je vodil rov-hodnik, dolg ok. 5 m, širok ok. trideset centimetrov in visok nekako toliko kot sam bunker. Vhod vanj je bil sprva le eden, in sicer skozi kletni jašek, improviziran kot jašek z uro za merjenje vode. Kasneje smo napravili še en vhod pod betonskim koritom za vodo v bunkerju.

V »uradnih« kletnih prostorih je bila najprej prijavljena naša kurirka Rozalija Menih-Barbka, sedaj poročena Lukman, a ker je postalo njeno ilegalno delo že preveč znano, se je odselila in vseli se je nek zakonski par. Ta je začel izsiljevati, da hoče ali postati član IOOF ali pa da bo vse izdal. Javil sem to predstavništvu CK v Ljubljani. Podatke so preverili, povabili oba na pogovore v Dolomite — tam pa sta izsiljevanje priznala in bila sta obsojena... Za njima je prišla v kletno stanovanje Milena Zor s pohčerjenko Mileno in tako je bilo »uradno« stanje v kleti do prvih dni aprila, ko smo bili izdani. Italijani so tedaj zaprl obo Zorovi, lastnika hiše Borisa Raceta-Zarka, Staneta Cimpermana in mene; Karla Cimpermanova je bila tedaj v bolnišnici...

Bunker sam je bil ves obložen s keramičnimi ploščicami, tudi strop. Ker namreč sprva ventilacija ni bila zadostna, so se kemikalije — predvsem solna kislina — prijemale ploščic, te pa smo lahko brisali, ker tekočin ploščice pač niso vpijale in smo se tako delno branili pred zdravju škodljivimi vplivi. Kljub temu sem moral sprva mnogokrat delati s plinsko masko, ki sem jo tedensko menjal. Kasneje smo ventilacijo uredili, zgradili za jedkanje in izdelavo fotografij večji bazen za kub. meter vode in dobili ročno črpalko, da smo vodo lahko izčrpavali v kanalizacijo — bunker je bil namreč pod vplivom redne napeljave. Za reprodukcijsko fotografijo pa smo — zaradi pomanjkanja prostora — aparat postavili na tirnice, montirane v tla.

Se to: V prispevku Emila Cesarja o tiskarnah v Ljubljani je tudi spisek vseh izdelanih tiskov na Kodeljevem; ker se ne spominjam, da bi bil objavljen, naj pripomnim, da je na razpolago v muzeju revolucije. Sam pa sem o tej cinkografiji in tehniki pisal v Borcu in v Bančnem vestniku — kaj več ne, ker nasploš pisanje ni moja domena. Sodelujem pa pri komisiji CK ZKS za zbiranje zgodovinskega gradiva o centralni tehniki v Ljubljani in bo podrobna študija o tem slej ko prej izšla.

V Sadini vasi so bile še pred fašističnim napadom na Jugoslavijo aprila 1941 natisnjene tri številke partijskega glasila LJUDSKA PRAVICA, potem ko je ta začela izhajati 1. 1934 sprva legalno v Prekmurju, nato pa je ilegalno izhajala v Ljubljani in v Zagrebu. O tem je 1. 1959 pripovedoval Miha Marinko, ki je konec 1. 1940 prišel v Ljubljano, da bi urejal Ljudsko pravico:

»V času najbolj intenzivnih priprav na oborožen spopad s fašizmom, januarja in februarja 1941, so izšle tri številke Ljudske pravice, ki sem jih uredil skupaj s Tonetom Tomšičem. Te številke so imele zelo široko, skoraj bi rekel obrambno obeležje in z njimi je Partija prestopila moje ozke zakamufiranosti. Krog njenih bralcev je bil zelo velik, saj je izhajala v več kot deset tisoč izvodih. Tehnično je bila izredno dobro izdelana, tako da so mnogi mislili, da so jo tiskali v legalni tiskarni.«

Po izjavi Borisa Kraigherja je bila tiskarna v Sadini vasi določena predvsem za tiskanje Ljudske pravice, zato so jo imenovali Tiskarna Ljudske pravice.

DELO, I. 1942, 3. št. Znamenita naslovná stran. Kliše: Z. Močnik — cinkografija in tiskarna na Kodeljevem (arhiv IZDG)

POZIV

VSEM SLOVENCEM, KI SO SPOSOBNI NOSITI OROŽJE:

Blizu se čas odločilnih udarcev proti Hitlerjevi Nemčiji in Mussolinijevi Italiji. Naši veliki zavezniki — Sovjetska Zveza, Anglija in Amerika — pričenjajo razvijati svojo splošno ofenzivo.

Nastopil je čas, da se slovenski narodni vojski priključi sleherni Slovenec, ki je sposoben nositi orožje.

V PARTIZANE, kdor je za osvoboditev in združitve slovenskega naroda, za Svobodno in Združeno Slovenijo!

V PARTIZANE, kdor je za osvoboditev jugoslovanskih narodov, za svobodno in demokratično Jugoslavijo!

V PARTIZANE, kdor je za srečno bodočnost delovnega ljudstva Slovenije in Jugoslavije!

V PARTIZANE, kdor je za zmago skupnega zavzniškega tabora Sovjetske Zveze, Velike Britanije, in vseh svobodoljubnih narodov!

JAVITE SE v najbližji partizanski edinici ali pri najbližnjem terenskem odboru oziroma Narodni Zaščiti!

SLOVENCI K OROŽJU!

Položaj, 15. novembra 1942.

IZVRŠNI ODBOR

(Osvobodilne fronte slov. naroda)

GLAVNO POVELJSTVO

Slovenske partizanske vojske

Ohranjeno ? 1.
stran BIHAŠKE
ŠTEVILKE SLO-
VENSKEGA PO-
ROČEVALCA iz
decembra 1942
nam ni uspelo
dobiti, čeprav
smo pregledali
okupatorjev ita-
lianski arhiv, po-
seбно F 406, F
409 TMG v arhivu
IZDG. Objav-
ljamo pa letak,
natisnjen v Trugi
ali Jami nekaj
pred tiskanjem
BIHAŠKE ŠTE-
VILKE PORO-
ČEVALCA (arhiv
MLR)

ga v 10.000 izvodih. Oba sva začela izdelovati tudi tako imenovano BIHAŠKO ŠTEVILKO Slovenskega poročevalca v velikem formatu, posvečeno I. zasedanju AVNOJ. Postavila sva stavek za prvo stran ter jo stiskala. Druga stran je bila samo delno postavljena. Primanjkovalo je črkovnega materiala in prej postavljeno stran sva morala natisniti in nato stavek razmetati, da sva lahko nadaljevala s stavljenjem.

22. decembra 1942 je vso natisnjeno literaturo odpeljal kurir Alojz Tavčar-Klančnik. V primerni razdalji ga je spremljal lastnik delavnice. Ko je kurir pripeljal material skozi železniški podvoz pri tovarni Zmaj in zavil proti Vilharjevi cesti, so ga ustavili italijanski vojaki in pregledali tovor. Jevnikar je videl, da so ustavili kurirja in začeli pregledovati z literaturo napolnjene zaboje. Ob vpitju Italijanov in mahanju z najdenimi letaki se je spretno izmuznil njihovi kontroli ter se odpeljal nazaj v delavnico, kjer nas je takoj obvestil o nastalem položaju.

Naglo smo zapustili delavnico in bunker ilegalne tiskarne, ki sem ga skrbno zaprl. Italijanski vojaki so pol ure zatem, ko so prijeli kurirja, vdrli v delavnico in jo začeli preiskovati. Vendar niso takoj našli dobro skritega bunkerja tiskarne.

Potem sem odšel v ilegalno cinkografijo in tiskarno na Kodeljevem ter tam nadaljeval z delom.«

Oktober leta 1944 je izšlo ok. 1000 izvodov 15. št. Slovenskega poročevalca v bližnji tiskarni Bratov Tume. V delo so dobili tudi stavek za dvojno decembrsko številko leta 1944, a je niso mogli začeti tiskati.

Tudi SLOVENSKI POROČEVALEC, ki je izšel prvič leta 1938 kot izrazito protifašistični list, bi naj bil že konec decembra l. 1942 natisnjen v naši občini, in sicer v **ilegalni tiskarni Truga ali Jama**. Tej tiskarni je dajala zatočišče delavnica mizarskega mojstra Alojza Jevnikarja Pod ježami (brez številke, a poleg poslopja št. 17) v Zeleni jami. Prva stran tako imenovane BIHAŠKE ŠTEVILKE SLOVENSKEGA POROČEVALCA je bila že natisnjena, ko so Italijani bunker z ilegalno tiskarno odkrili. O tem pripoveduje tedanji tiskarski strojnik Stane Cimperman-Cesar:

»Ko se je lastnik mizarske delavnice odločil za gradnjo sušilnice za les, se je sporazumel z vodstvom centralne tehnike KPS, da zgradi poleg prostora za sušilnico še bunker za ilegalno tiskarno. Konec novembra l. 1942 je bil bunker končan. Bil je dovolj prostoren, v njem smo imeli električni tok in signalne naprave, ki jih je izdelal Ciril Lukman-Anjo. Tiskarski stroj znamke Phönix A3 so organizatorji centralne tehnike KPS kupili s ponarejenimi dokumenti v tiskarni Slovenija v Vegovi ulici od lastnikov Kolman. V bunkerju sem stroj montiral sam. Material za tiskarno smo hranili pri mojih starših v Močnikovi ulici št. 3, nekaj pa tudi v Koroščevi ulici št. 9 (sedaj Perčeva ulica), kjer sem tedaj stanoval z ženo Karlo. V stanovahju sva imela zgrajeno skritališče.

Z Rudolfom Buričem-Burom sva začela delati v tiskarni prve dni decembra leta 1942. Do 22. decembra 1942 sva natisnila 3000 izvodov 2. številke brošure Sokol v borbi za svobodo. Obsegala je 28 strani, izdala pa jo je sokolska skupina v OF. Letak Poziv vsem Slovencem, ki so spo-

sobni nositi orožje, sta izdana IO OF in glavno poveljstvo slovenske partizanske vojske 15. decembra 1942. Natisnila sva

SMRT FAŠIZMU - SVOBODO - NARODU!

SLOVENSKI PROČEVALEC

VESTNIK OSVOBODILNE FRONTE SLOVENSKEGA NARODA

17.3 sta po „Slovenakem poročevalcu“ na osvobodnem ozemlju

Let's V.

OCTOBER 1942

From 18

Iz temin suženjstva v zario svobode

[illegible]

Ljudske molitve so v celoti dopolnjevanje Narodna osvobodilna boja. V njem so urešene vse ustvarjalne potrebe, ki jih ima človek. Vse, kar je v celokupnem slovenskem narodu, Osvobodila. Pred neprepovedjo vseh molitev od praga tla do zvezd.

Naj živi Nacionalni Komitet Narodne Osvoboditve Jugoslavije — edina
in prava narodna vlada Jugoslavije

**SLOVENSKI
POROČEVALEC,**
l. 1944, 15. št., ti-
skarna bratov
Tuma (arhiv
IZDG)

Poleg glavnih partijskih glasil je izšlo v ilegalnih tiskarnah na področju današnje naše občine še mnogo drugih ilegalnih tiskov. Npr. v Zeleni jami že več let pred vojno ročno stavljene številke komunističnih listov VIHRA in RDEČI PRAPOR (prim. Vladislav Kiauta, Zaklenjena samota); v začetku l. 1941 v Sadinji vasi 5 št. KOMUNIKEJA CK KPS, Številka PROLETERA za CK KPJ in DEKLARACIJA za CK KPI v italijanščini; v tiskarni bratov Tuma od 1. št. 1. letnika sredi novembra 1941 naprej več števil osrednjega organa OF slovenskega naroda OSVOBODILNA FRONTA; dlje časa v isti tiskarni denarne vrednotnice OF, obveznice za glavno poveljstvo slovenskih partizanskih čet, različne dokumente za ilegalne delavce in za ilegalo nasploh, propagandno gradivo brošure; decembra l. 1942 v Trugi 2. št. glasila SOKOL V BORBI ZA SVOBODO; in tako naprej...

Marije Strah (»pri Plozevih«) v Zg. Kašlju, sedanja št. 98, od pomladi 1938 do jeseni 1940;

pri Rudolfu Kačarju v Zalogu ob sedanji Agrokombinatski cesti. Kdaj je delovala, ni bilo moč ugotoviti, znano pa je, da je l. 1937 in 1938 ta še delovala pri Adolfu Jakhlu v Zalogu, ki je to tehniko vseskozi vodil; pri Francu Cerarju v Slapah?;

pri Jožetu Muzgu v Sostrem, sedanja Sostrska c. št. 4, vse leto 1938; in najbrž še kje.

Mira Ružičeva se npr. spominja, da je ob fašističnem napadu na Jugoslavijo v Hrastju pri nekem delavcu iz Kemične tovarne razmnožila letak s pozivom partije, naj grejo vsi poštenci Slovenci med prostovoljce; že prej pa da so tam razmnoževali sprotne partijske razglase in letake ter razmnožili del Zgodovine VKP (b). Ta ilegalna ciklostilna tehnika je delovala ne-

njihovo delovanje domala celo desetletje pred fašističnim napadom na Jugoslavijo.

Že julija 1941 so začeli delati bunker za ilegalno ciklostilno tehniko pri Antoniji Kašper — Sojkovi Toni v Šmartnem ob Savi — prim. 25. MAJ, II. letnik, 2. št., april 1977, str. 10. Sredi leta 1942 se je tehnika preselila najprej k Stefanu Presetniku v Šmartnem št. 1, nato pa k Francki Dimnik v Polju.

Od l. 1941 do novembra 1942 je delovala ilegalna ciklostilna tehnika pri Francu Mačku, po domače pri Matjaču v Sp. Zadobrovi št. 34.

Avgusta 1941 je začela delovati rajonska ilegalna ciklostilna tehnika v Mostah. Najprej je delovala pri Francu in Karli Kobal v Gasparetovi ulici (sedaj Tomačevska cesta) pri Žalah. V istem času sta bila urejena dva bunkerja pri Antonu Strniši v Slapničarjevi (sedaj Proletarski) ulici št. 3. Eden njiju je služil tudi za ilegalni tisk. Med drugim je tedanji sekretar kvartnega odbora OF Moste Franc Strle-Nino v njem organiziral ročno tiskanje pomembnih dokumentov. Konec l. 1941 je delovala ilegalna ciklostilna tehnika pri Ivanu Šlambergerju v Središki ulici št. 8. Od tam se je zaradi drugih nalog morala preseliti, in sicer k Viljemu Šlambergerju v Benzenškovo ulico št. 22 (sedaj št. 23).

Zora Kopač se spominja svojega ilegalnega dela v ilegalnih ciklostilnih tehnikah v Zeleni jami in Mostah:

»V Mostah sem ilegalno delala od konca avgusta 1941 do konca januarja 1942. Stanovala pa sem tiste čase v Šiški.

Tedanji rajonski sekretar v Mostah Peter Ivan Bratko me je skupaj z Vido Carli (kasneje poročeno Rojc) vprašal, če sva pripravljene razmnoževati ilegalni tisk. (Vido sem poznala že od prej, saj sva bili ob okupaciji skupaj pobegnili s Štajerskega, skupaj sva študirali na mariborskem učiteljsku in v Mariboru že pred vojno sodelovali v ilegalnih študijskih krožkih, v dijaškem društvu Napredek in v Zvezi mladih intelektualcev. Tam sva tudi spoznali Ivana Bratka — Vido ga je poznala še iz rodnega Ptuja, njega in Dušana Kvedra).

Seveda sva pristali. V delo sva se vključili najprej nekje pri Žalah. Spominjam se velikih kamnitih blokov blizu hiše, v katero sva hodili. V enonadstropni hiši sva morali takoj za vhodnimi vrati zaviti na desno po betonskih stopnicah v klet. Prihajali sva enkrat do dvakrat tedensko zvečer in odhajali zjutraj — torej vedno vsaj v mraku. Nikdar naju ni videl nihče, niti pred hišo niti prebivalci hiše ne. V kleti so bila odprta vrata v prazen zatemnjen prostor. Papir in barvo sva vedno prinašali s seboj. Oboje sva dobivali ali v trgovini Baraga — sedaj poslopje narodne banke na Titovi ulici nasproti hotela Slon — ali pa v trgovini Matelič na Miklošičevi cesti. Kadar sva vstopili, sva povedali parolo nekemu, ki je stal za prodajno mizo, ta pa nama je že pripravljen paket izročil in odšel sva. Včasih je bilo papirja več in spominjam se, da sva ob neki priliki rabili težak kovček samo za papir. Nek karabiner nama je prišel nasproti, kovček gostobesedno prijel in nama ga odnesel — na tramvajsko postajo v smeri proti Žalam...

Delali sva z razmnoževalnim strojem na mrežo — ribezem smo mu rekli — in sicer tako, da sva po mreži vlekli valj, namočen z barvo. Podučil naju je o tem — in zvezo z njim sva nato imeli — ilegalac Boštjan — Jože Bradeško.

V eni noči sva razmnožili več sto izvodov Slovenskega poročevalca in Naše žene. Poleg teh dveh glasil sva redkokdaj razmnoževali kake enostranske letake.

Zgotovljeno gradivo sva včasih — po dogovoru — puščali v kleti, največkrat pa ga je prihajala iskat Marička Kušanova. Včasih sva ga sami odnesli k njej v skladišče. Stanovala je v neki hiši ob železniški progi Ljubljana—Žalog za »kasarno« na Pokopališki ulici ob prelazu čez progo.

Sredi oktobra 1941 sva se s svojim delovanjem preselili v Slapničarjevo (sedaj Proletarsko) ulico. Spominjam se ostrega vonja po kislu, hiša je bila pritična, medve pa sva delali v bunkerju nad hlevom na dvorišču. Tam je bilo toplo, greli sva se ob gašperčku in celo čaj sva si kuhali. Vedno tudi nisva bili sami — pomagat sta nama včasih prišla Nino-Franc Strle in gospodarjev voznik.

Razmnoževali smo enako gradivo kot tam pri

Naslovna stran 2. št. glasila SOKOL V BORBI ZA SVOBODO, ki je izšlo decembra l. 1942 v ilegalni tiskarni Truga ali Jama, kliše pa je bil narejen v ilegalni cinkografiji in tiskarni na Kodeljevem (in tam je bil kasneje od italijanskih okupatorjev tudi zaplenjen — posnetek je iz tega arhiva v IZDG)

Velik delež v ilegalnem obveščanju so prispevale **ilegalne ciklostilne tehnike**. Partija je imela že kmalu po letu 1930 v bivši občini Polje prvo tako tehniko — šapirograf, ki so ga komunisti prenašali iz kraja v kraj in na njem razmnoževali letake s pozivi na boj za pravice delovnih ljudi ter proti tedanji protiljudski oblasti. **Pred 2. svetovno vojno** pa je na ozemlju sedanje naše občine delovalo že več različnih tehnik. Doslej je znano, da so bile:

pri Poldetu Mačku v Sp. Zadobrovi št. 2, od l. 1935 do 1941 (Polde Maček je sam napravil osem lesenih ročnih razmnoževalnikov in jih sedem dal drugim, enega pa obdržal zase);

pri Francu Kumšetu v Sneberjah, Šmartinska c. št. 251, od maja do junija 1935; v stanovanju Antonije Kukavica v hiši

kako 3 do 4 mesece po začetku vojne in nekaj toliko že pred-njim!

Tudi pri Mariji in Karlu Mrak v Zadobrovi, Na ježah št. 6 b, je bila ilegalna ciklostilna tehnika. A ker sta oba Mrakova že pokojna, hčerki pa sta bili tedaj še majhni in se ničesar takega ne spominjata, ni bilo moč ugotoviti niti časa niti obsega delovanja. Franc Škerjanc in Roman Klešnik pa se spominjata te tehnike še iz let 1937 do začetka 1939.

Od prvih tiskov kmalu po letu 1930 se je razraslo delovanje ilegalnih ciklostilnih tehnik v razmnoževanje domala vse napredne, revolucionarne in narodnoosvobodilne literature, propagandnih letakov, listkov z borbenimi gesli in znaki, dokumentov za potrebe ilegalcev... Stroga ilegala in organiziranost sta omogočali redno

Žalah. Odnášali sva zgotovljenega v težkih pletenih košarah s plastjo zelja ali jabolk na vrhu.

Sicer nama ni bilo v nobenem primeru javljeno, da sva v nevarnosti, a v začetku decembra 1941 sva dobili nalog za premik. Da, tedaj sva dobili ročni ciklostilni razmnoževalni stroj. Sama sem ga prenesla od Mateliča. Težak je bil. Odnéla sem ga v pritlično hišo k Šlambergerjevimi v Bezenskovo ulico. Tam sva delali včasih tudi že kar podnevi, pa prav tako enkrat do dvakrat tedensko. V spalnici je stala okrogla mizica in na njej sva vrteli stroj.

Sredi decembra pa je Vida odšla. Tedaj so se mi pridružili Šlambergerjevi. A tudi sama sem delala pri njih le še dober mesec — konec januarja l. 1942 sem tudi jaz odšla na drugo delo. Razmnoževalni stroj pa je ostal pri Šlambergerjevih in verjetno so oni nadaljevali z delom...

Od konca l. 1941 do februarja l. 1942 je delovala ilegalna ciklostilna tehnika pri Hinku Polaku, mesarju v Korytkovi ul. št. 26.

Spomladi leta 1942 so razmnoževali različno ilegalno gradivo pri Francu Mestinski, krojaču v Ljubljanski (sedaj Kavčičevi) ulici št. 17 a. Istega leta od februarja do decembra je delovala ilegalna ciklostilna tehnika v kletnem bunkerju trgovine Antona Baua na Šmartinski cesti št. 107.

Milica Mravljec-Mija, je skupaj z nekim tovarišem dva do tri mesece v začetku leta 1942 razmnoževala gradivo v ilegalni ciklostilni tehniki, nameščeni v delavnici tesarstva Kregar na Kodeljevem, Povšetova c. št. 19.

Od decembra 1942 do aprila 1943 je delovala ilegalna ciklostilna tehnika pri Francu Škoficu na Hradskega cesti št. 35.

Ilegalnega svojega delovanja v Mostah se spominja Ema Boruta, por. Škoporc:

»Ilegalna sem bila od junija 1941, ko sem nehala delati pri Bat'a. Stanovala sem na Linhartovi ul. 11. V Mostah pa sem začela delati začetek marca 1942. Poslal me je Milan Škerlavaj-Petrač, in sicer k mesarju Hinku Polaku v Korytkovo ulico. Razmnoževala sem skupaj s študentom Markom Bajtom, enim od treh bratov. Ko pa je on nekako konec aprila 1942 prenehal delati tam, je prihajala Tatjana Maver iz sosednje Bolgarske ulice.

Za rajon Moste smo razmnoževali v ok. 700 izvodih Poročevalca, Našo ženo, Mladino, Radio vestnik pa manjše brošure. Tekste je k meni in Linhartovo prinašala neka Židinja, matrice pa je tipkala sedaj že pokojna Zlata Vidmar, por. Mikuž iz Grablovičeve ulice. Natipkane matrice sem sama odnášala k Polaku. Razmnoževali smo jih v njegovi spalnici kar podnevi, cele dneve, saj so se nove in nove številke kar vrstile in treba je bilo. Razmnoževali smo na ribežen, ki ga je Polak skupaj z barvami zaradi varnosti vsak večer zakopal na vrtu, ko smo opravili delo za tisti dan. Polak nam je dajal tudi hrano.

Zgotovljeno literaturo sem znosila po dogovorjenih stanovanjih, kletih ipd. po kvartih v Mostah, Zeleni jami, na Kodeljevem, na Gmajni; nosila sem jo tudi v Hribarjevo tovarno (Pletenina), pa vseskozi tudi pozneje v univerzitetno knjižnico — po osem izvodov vsakega razmnoženega gradiva.

Ker pa so k mesarju Polaku hodile mnoge stranke, sosedje so že začeli nekaj šušljati in hiše so začeli opazovati sumljivi ljudje, smo v začetku junija prenehali delati tam. Svoje delovanje sem prenesla v Nove Jarše, in sicer v kletni prostor neke ilegalke v hiši trgovca — našega aktivista Antona Baua. Delala sem skupaj z neko Ivanka, ki je hodila k Šlambergerjevimi na kosilo — jaz pa sem bila cele dneve brez hrane. Treba je bilo napraviti več in ker sva tam imeli že pravi razmnoževalni stroj, je tudi res šlo hitreje. Le vrteti je bilo treba in...

Mnoge stranke v hiši pa so začele kmalu spraševati, kaj da nekdo plete vse dneve. Že konec avgusta je postalo razmnoževanje v tej hiši prenevarno...

Razmnoževali sva enako literaturo kot pri Polaku, tudi zveza je bila ista, le tekste mi je prinašal na dom Boris Kariš. Zgotovljeno literaturo sem raznášala kar v ročni pleteni torbici, brez kritja. Predvsem sem odnášala k Zinki Trškan — stanovala je nasproti stare jarške šole — in k družini Jeza ob sedanji Kajuhovi ulici. Mira Bedenkova je prevzemala literaturo kar na stezi sredi polja, kjer je sedaj tovarna močnih krmlil;

včasih pa sem ji jo odnesla na dom v Slapničarjevo (sedaj Proletarsko) ulico, kjer sta jo prevzemali tudi njena sestra Vanda in njuna mati. Težav pri gibanju po Mostah nisem imela, saj sem že pred vojno hodila v Zeleno jamo k Perčevim v Koroščevo (sedaj Perčeva) ulico in so me pač poznali, kot da sem Moščanka. Skoz Moste in Zeleno jamo pa sem hodila tudi na Vevče h Kuharjevimi.

Konec avgusta 1942 sem šla delat kot okrožna tehničarka v Šiško, od tam pa sem v rajon Moste prinašala literaturo po kvartih na že prej poznane javke ter h Koračinu, k Šeficu in k Permetovim na Kodeljevo, k Šlambergerjevimi, k Farčniku in njegovi teti Strniševi v Slapničarjevo (sedaj Proletarsko) ulico, k Sonji Čotič, por. Brezovec, k Bedenkovi in sosedom v isti hiši — učiteljici Zori Starihovi in njeni sestri, k Tomšičevim...

Decembra 1942 sem prek Valerije Zakovšek dobila zvezo z ilegalno ciklostilno tehniko pri Francu Škoficu na Hradskega cesti št. 35. Pripeljal me je tja tedanji rajonski sekretar Dušan (Rajaković), sicer mesar pri Slamiču. Delali so pri Škoficu še Fani Dimnik iz Polja, Franc Brajer s Fužin in Dušan Zadravec s Sela. Jaz sem prinašala tiskarski material iz trgovin Baraga — predajala mi ga je Ančka Golobova — Matelič (na Miklošičevi) in Tičar (na Šelemburgovi, sedanji Titovi cesti), kjer mi ga je izročala Milka Pleterski. Papir pa je prinašal Škofic kar s tritiklom — dobival ga je pri Komavliju, vratarju v Cukrarni.

Delali smo po 2000 izvodov prej naštetih literatur za vso Ljubljano pa mnogo brošur.

Zgotovljeno literaturo sva odnášali s Slavko Radošević-Nadjo po rajonih vsega mesta, jaz predvsem v Moste. Sem in tja je bilo kdaj tudi bolj »vroče«, a vedno se mi je vse dobro izteklo. Še celo takrat, ko so Italijani aprila leta 1943 po izdaji odkrili bunker pri Škoficu. Z ilegalno Emo Hojkar sva se namenili tja, ko sva se pred mostom na Hradskega cesti ustavili pri skupini ljudi, ki je gledala proti Škofičevi hiši. Italijani so tam nosili našo literaturo, papir in drugo iz bunkerja na dvorišče in tam vse požigali. Na dvorišču so stali tudi vsi moški iz hiše, pred njimi pa Italijani z naperjenimi puškami... Nekdo iz skupine pri mostu naju je pogledal in nama pomignil z glavo proti Škofičevi hiši. Ali je bil naš? Takoj sva se obrnili in se mimo Cukrarne izgubili v mestu...

Vse leto 1943 do konca januarja 1944 sem še prihajala na javke v Moste, celo po aretaciji leta 1944 sem bila tri tedne zaprta v tedanji prisilni delavnici na Kodeljevem, tedaj pa je prenehala naša centralna tehnika in odšla sem spet delat drugam...

Ob tako razširjenem delovanju ilegalnih ciklostilnih tehnik je imelo izredno pomembno vlogo propagandno gradivo, odtisnjeno z žigi. Ob vseh večjih pomembnih praznikih (npr. Prešernov dan, 1. maj) ter drugih propagandnih akcijah so bile ulice v Ljubljani, pa tudi zunaj nje, dobesedno posute z letaki, listki ipd., na katerih so bila gesla in simbolični znaki narodnoosvobodilnega upora. Organizacijo tega razmnoževanja je vodila mladinska oziroma skojevska organizacija.

Znan je npr. tako napravljen letak z linorezom Vladimira Lakoviča, napravljen junija l. 1942 v več tisoč izvodih za vso Ljubljano. Odtisnjen je bil pri Zorki Okretič in Miri Šorli v Koroščevi (sedaj Perčevi) ulici št. 11.

Skojevska organizacija je — tako kot druge — tudi v Zeleni jami organizirala razmnoževanje po številnih domovih, kjer so stanovali mladinci. Največ so ga napravili pri družinah Okretič, Šorli, Kogoj, Brezavšek, Vili in Štefka Šlamberger, Verbič, Ferjančič, Uhan... Slikar Vi. Lakovič je napravil tudi osnovo in tehnično pomagal izdelovati žige. Ti so bili iz plute, gume, lesa in drugega materiala.

Od parila 1942 do januarja 1943 je delovala ilegalna ciklostilna tehnika pri Francu Zupančiču-Marjanu v Dolskem št. 15. Kasneje se je razvila v rajonsko tehniko za Zasavje.

Jeseni leta 1942 je začela delovati pri Antonu Dežmanu v Sadinji vasi ilegalna ciklostilna tehnika Jožica. Tako se je imenovala po bunkerju Jožica v tej hiši, iz katerega se je tedaj po krajšem bivanju v njem izselilo vodstvo osvobodil-

nega gibanja, vanj se je vselila ilegalna ciklostilna tehnika, v sosednji prostor pa radijska postaja Urška. O tem pripoveduje Jože Kašper-Peter, ki je tedaj delal v Jožici:

»V tehniko Jožica sem prišel novembra l. 1942 iz Zasavja. Pri Antonu Dežmanu je že l. 1940—1941 delovala tiskarna Ljudske pravice. Jeseni l. 1942 pa so bili vsi Dežmanovi ali v partizanih ali v zaporih in njih hiša je bila »legalno« prazna. In v njej je poldrug mesec ali dva delovala ilegalna ciklostilna tehnika Jožica. Že prej sem se kot ilegalac in tiskar selil iz bunkerja v bunker.

Tudi ta tehnika je bila bunker, predeljen in predelan iz bivše podzemne kleti. Opremo za tehniko smo dobili delno prek Cilke in Francke Maček ter Francke Dimnikove-Iskre iz Zdobrovo, del pa prek Ježice (Miha Čerin), Tomačevega (Urbančeva Mici) in Šmartnega ob Savi (Mici Ravbar).

Matrice smo prva dobivali iz Ljubljane, iz Šubičeve ulice. Prinašala sta jih največkrat v železničarja preoblečena Mirko Zlatnar-Miklavž ter Branko Ivanuš. Kasneje je tipkala nekatere matrice kar v tehniko Minka Kovič, nekatere pa smo dobivali iz Tomačevega. Razmnoževali smo največkrat Rudi Rojc, Minka Kovič in jaz; včasih tudi moja mati in Dežmanova hči Dunja, ki sta prihajali k nam. Raznášal pa je razmnoženo gradivo Marko Murn. Seveda so mu pomagali tudi aktivisti na terenu, pa tudi drugi, ki včasih niti vedeli niso, da nam pomagajo pri razpečevanju naše literature. Aktivisti so npr. pod seno na voz naložili naše gradivo, domačini pa so se vozili z njim pod senom mimo straž in blokov proti svojim domovom. Preden so prišli do svojih hiš, so gradivo drugi aktivisti preložili in preusmerili na dogovorjena mesta. Kaj smo razmnoževali? Dobro se spominjam treh števk Slovenskega poročevalca v nakladi po 5.000 izvodov, razmnoževali smo Mladino — v nekaj manj izvodih, Radijska poročila (poleg nas je delovala radijska postaja Urška), objave in dekrete IO OF in glavnega štaba NOV in POS pa letake, propagandni material itd.

Če sem sam kaj napisal? Le malo in prav tako malo tudi objavljaj. Poudaril pa bi veliko vlogo ciklostilno razmnoženega gradiva, saj je bilo množično akcijsko gradivo, pestro in privlačno. Partija je na tem področju imela že toliko izkušenj, da je predstavljalo med vojno ilegalno ciklostilno gradivo spontano nadaljevanje prehojene poti, razširjene na protikupatorski, narodnoosvobodilni boj.

V bunkerju pod Razori, v enem od poslopij bolnišnice za duševno bolne Studencu, so od konca septembra 1942 do marca 1943 razmnoževali predvsem Radijske vesti in Slovenskega poročevalca.

V Kraljevem mlinu — v ozkem prostoru za skrivanje žita — v Jaršah, je od začetka do sredine marca 1944 delovala ilegalna ciklostilna tehnika RK V. Na Vevčah so razmnoževali razno propagandno gradivo in letake kar na tovarniškem razmnoževalnem stroju v Papirnici. S papirjem so se oskrbovali kar v tovarni, iz katere so ilegalci vsa vojna leta prepeljali velike množine papirja tudi za potrebe drugih ilegalnih ciklostilnih tehnik in ilegalnih tiskarn.

Ilegalna ciklostilna tehnika je baje delovala tudi v Saturnusu pa najbrž še katera kje.

O ciklostiranih Slovenskih poročalcih, Ljudski pravici, Radijskih poročilih in vesteh, Mladini, Naši ženi itn., ki so v tisočih izvodih prihajali med Slovence kot periodična literatura in propagandni material; o brošurah in letakih iz teh ilegalnih ciklostilnih tehnik, kar vse so ilegalci sami tipkali in razmnoževali, prevzemali na javkah, v bunkerjih ali kar na dogovorjenih mestih ob dogovorjenem času ter razpečavali med bralce; o štiriletnem boju znanih in neznanih tiskarjev, ki so predano razmnoževali in tiskali, padali in vstajali, znova in novi, tudi skupaj s tehnikami in tiskarnami, sta povedala Franc Zupančič-Marjan in Karel Zupančič-Zan.

Franc Zupančič-Marjan:

»Pravzaprav je danes domala neprimerljivo, kako smo začeli. Zavest in odpor sta rasla, potrebe po tisku tudi in lotevali smo se ga. Prav nam je prišel domala vsak dosegljiv pisalni stroj. Matrice smo že kako organizirali in pri nas

doma v Dolskem (tedaj št. 15) smo aprila l. 1942 že razmnoževali, kot smo vedeli in znali. Razmnožili smo morda 50 izvodov Radijskih poročil, bližnji ali daljnji sosed nadaljnjih 50 Radijskih poročil ali kaj drugega, a tolikokrat po 50 je pomenilo gradivo, ki je budilo, spodbujalo, mobiliziralo... Iz takih začetkov pri nas je zrasla tudi potreba po bolj sistematičnem, organiziranem tiskarskem delu — vse do tiskarne.

Že januarja l. 1943 smo začeli misliti in se pripravljati na gradnjo podzemnega bunkerja v odmaknjem kraju. Pridružil se je Žan in...

Karel Zupančič-Žan:

»Bil sem mlad kamnosek. V pogovoru s tedanjim okrožnim sekretarjem Marjanom sem se takoj ogrel za gradnjo bunkerja. Zagrizel sem se v zemljo v neki kotanji na Fakinovem hribu v Žabji vasi med zaselkoma Petelinje in Vinje. Zemlja je bila sicer pomešana s kamenjem, a dimenzije 3 x 3 m in 2 m globine so mi omogočale, da sem imel jako kljub zimi skopano v dobrem mesecu dni. Kopal sem ponoči, največ sam, izkopano zemljo pa sem razsul po vsej kotanji. Jamo sem nato obdal z deskami, napravil strop, ga pokril z zemljo, to zravnil po kotanji ter vrh vsega posadil mlado drevje in grmičevje, kakršno je raslo okrog bunkerja. Vhod vanj je bil dostopen po strugi prej omenjenega potoka, ki

ni nikdar usahnil in sproti brisal vsakršne sledove. Konspiracija je bila taka, da Nemci bunkerja niso odkrili, čeprav so ob neki priliki hodili nad njim, ko smo bili tiskarji v njem!

Februarja 1943 sem v bunkerju — imenovali smo ga ciklostilna tehnika T1 po istoimenski tehniki iz Duplice — na razmnoževalnem stroju že vrtel matrice, ki sem jih dobival od drugod. Razmnoževal sem predvsem Radijska poročila in razne letake. T1 smo dvakrat selili v bunkerje Vinjskih hribov, maja 1943 pa smo začeli na obeh straneh pobočja Reber graditi tri barake.

V zemljo nismo več rinili, ker je bil tam teren tako skalnat, da ni bilo mogoče kopati. Ko je bila junija meseca baraka zgrajena, smo vanjo prenesli material iz bunkerja. Ciklostilno tehniko v baraki tostran pobočja med Vinjami smo imenovali T2. Zaradi varnosti smo jo večkrat selili. Tudi tu sem sprva delal sam, nato pa je prišel Albin Vengust-Hrast in kasneje še nekdo iz Kranja — imena se ne spominjam več. Hrast je prinesel s seboj rotacijski stroj, nekaj pisalnih strojev, matrice, barve in drobni tehnični material. Začeli smo tipkati gradivo za matrice kar v baraki. Poleg Radijskih poročil smo v T2 razmnoževali razne odloke, razglase, objave, letake — tudi v nemškem jeziku. V Rebrji smo ostali do jeseni l. 1943.»

razne drobne tiske. Konspiracija, problem električnega toka, materiala in prehrane ter bližajoča se zima — vse to nas je jeseni 1944 prisililo k ponovni selitvi. Ko so Nemci barako našli, so jo v besu sežgali — prazno!

Stroji iz prej imenovanih tiskarn so preživelii vojno. Avtomatski električni Veitov »heidelberg« iz tiskarne 8A je v muzeju revolucije, starejši zaklopni stroj »victoria« na nožni pogon iz 4 M tudi, »amerikanka« iz 7A pa je bila tedaj poslana na Dolenjsko za potrebe glavnega štaba, sedaj pa je baje v skopskem muzeju revolucije.

(Op. Izjavo o tiskarni 4 M je potrdil ročni stavec Franc Pirnat-Ivče, ki je med drugimi tudi v njej delal leta 1944 nad Vinjami; sedaj dela v tiskarni Jožeta Moškriča.)

Franč Zupančič-Marjan:

»Rajonske tehnike so seveda delovale tudi naprej, a tiskarsko delo se je tako razmahnilo, da je bilo kamniško okrožje (tja je tedaj spadalo tudi področje Vinje-Petelinje) glede tiska med najbolj razvitimi okrožji v Sloveniji.»

Tako se je napredni, revolucionarni periodični tisk iz 30. let v naši občini organsko nadaljeval v letih narodnoosvobodilnega boja in revolucije, se združeval z drugimi deli Ljubljane in njenega ozlja ter širšega zaledja v skupnem boju za socialno in nacionalno osvoboditev Slovencev v bratski skupnosti jugoslovanskih narodov in narodnosti, solidarno pa segel tudi prek naših etničnih meja.

Naj bo ta zapis prispevek in spodbuda za nadaljnje raziskovanje, pripombe, podrobnejši pregled in sintezo o ilegalnem tisku ter posebno o delovanju ilegalnih ciklostilnih tehnik že pred revolucijo in med narodnoosvobodilnim bojem.

Kako pa se je razrasel ta tisk po osvoboditvi, bomo skušali pogledati v našem naslednjem poglavju.

Domala nemogoče je točno ugotoviti izvide, razmnožene v ilegalnih ciklostilnih tehnikah na ozemlju današnje naše občine. Najbrž pa to niti ni potrebno niti naš prispevek nima tega namena. Po podatkih in izjavah prič pa vendar lahko z dokajšnjo gotovostjo trdimo, da je na posnetku izbrano ilegalno ciklostilirano gradivo (gre za nepopolen izbor primerkov sicer številnih izdaj in množičnih naklad) nastalo v ilegalnih ciklostilnih tehnikah na ozemlju današnje občine Ljubljana Moste-Polje. (Arhiv muzeja ljudske revolucije)

Franč Zupančič-Marjan:

»Potrebe so rasle in delo je zastajalo. Pod Gostinčarjevim dvojnim kozolcem v Oklem smo zato skopali bunker in pozno jeseni 1943 smo tja prepeljali vso opremo in gradivo iz barak. V tem bunkerju smo tudi prezimili. Takrat je v Radomljah že stekla prva tiskarna OK KPS Kamnik, kasnejša tiskarna 7A, kmalu nato pa pri Sv. Trojici nad Domžalami še tiskarna 8A. Spomladi l. 1944 so se potrebe po tisku tako povečale, da niti centralne tehnike niso več zmogle vsega. Povečale pa so se seveda tudi možnosti in pripravljali smo se na nadaljnje korake.»

Karel Zupančič-Žan:

»Maja ali junija 1944 smo prepeljali iz tovarne barv Jub v Dolu starejši zaklopni stroj (tigel) na nožni pogon tipa »victoria« do precej velike barake v Matetovem hribu nad Vinjami. Po štirih sodelavkah smo imenovali to barako s strojem »victoria« tiskarna 4 M, ki se je — kot vse dotlej — tudi večkrat selila. V njej je delalo vedno okoli 15 članov. Poleg štirih številč Ljudske pravice v nakladi po 5.000 izvodov smo v tiskarni 4 M natisnili in razmnožili brošuro O agrarnem in kmečkem vprašanju, razne letake — npr. Stajerci (v 3.000 izvodih), Deutsche Soldaten und Offiziere (v 1.000 izvodih), razglase, obrazce in

Op. Poleg ustnih ali pisnih izjav predvojnih in medvojnih sodelavcev ter ilegalnih tiskarjev, katerih imena navajamo sproti in se jim tu še enkrat zahvaljujemo za pripravljenost in pomoč pri pisanju tega prispevka, so nam bili v veliko oporo sodelavci zgodovinskega arhiva CK ZKS, arhiva IZDG v Ljubljani — oddelka za narodnoosvobodilni in drugi tisk, muzeja ljudske revolucije SR Slovenije in rokopišnega oddelka NUK Ljubljana; tamkajšnji viri in literatura, posebej Jožeta Kralla 1. in 3. knjiga Partizanske tiskarne na Slovenskem; I. in IV. del knjige Ljubljana v ilegali, poglavje Tehnika — močna opora ilegalnega gibanja in tu predvsem prispevek Marice Čepetove; Zbornik '65 Ljubljana Moste-Polje in v njem zlasti prispevek Tilke Maček Nekaj podatkov o razvoju ilegalnih partijskih tehnik; dr. Franc Škerl-Bregar Slovenski poročevalec 1941 (Ljubljana 1941); Ljudska pravica 21. julija 1956 — spominska izdaja ob otvoritvi rekonstrukcij partizanskih tiskarn pri muzeju narodne osvoboditve LRS; Stoletnica grafične organizacije na Slovenskem (Ljubljana 1968). Z več avtorji navedenih del in z mnogimi aktivisti, občani naše in drugih občin mesta Ljubljane, smo se tudi pogovarjali in od njih dobili dragocene misli, podatke in napotke že neposredno pred izidom prispevka — vsem iskrena hvala zanj!

ZBRAL IN UREDIL AM

NAŠA SKUPNOST — 25. MAJ

Umetniška priloga. Ureja komisija pri uredniškem odboru Nsk, zanjo odgovarja Marjan Moškriča.